

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Ботіка Тетяна Степанівна

Історичні концепти діалогу культур у контексті викликів сучасності: ідеї української державності

УДК 94:316.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-5.34>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Ботіка Тетяна Степанівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри української
та іноземної філології
Одеського національного
технологічного університету
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-1861-453X

У запропонованій статті розкриті основні тенденції сучасного суспільно-політичного розвитку, пов'язані з таким явищем, як взаємодія культур. Проблематика діалогу культур є вкрай актуальною з точки зору багатьох викликів сьогодення. Обґрунтовується важливість питань міжкультурного діалогу для сучасного світоустрою. Характерні особливості діалогу культур вбачаються у взаємодії і впливі різних історичних, соціально-економічних, політичних та інших пріоритетів. Зокрема, аналізуються теоретичні аспекти поняття «діалогу культур», визначається їх роль та подальший вплив на ідеї державотворчих перспектив. Розглянуто українські реалії та ідейні покликання діалогу, а також форми його розмаїття в умовах глобалізаційного простору. Доведено, що діалог культур є ключовим для розвитку ідей державності, оскільки дозволяє формувати спільні цінності, зміцнювати національну ідентичність та сприяє самопізнанню суспільства шляхом взаємодії з іншими культурами. Наразі зазначена специфічність допомагає українцям зрозуміти власні культурні особливості, дає можливість формувати відкрите прозоре суспільство, а також впливає на розуміння європейських цінностей та орієнтирів, що є фундаментом для відновлення та розвитку країни. Стаття також присвячена загальнотеоретичним та прикладним похідним плюральності діалогу культур. Виявлені концепти понятійної ідентифікації діалогу культур. Визначено проблемне поле діалогу культур шляхом поєднання наступних параметрів, а саме: ідеї про культурну залученість людей, неминучість та бажаність культурного різноманіття, а також внутрішню множинність та багатовекторність кожної культури. Показано, що дане явище може існувати у різних вимірах. Крім того, у статті відзначено, що діалог культур є складним, багатогранним явищем, яке потребує подальших наукових досліджень.

Ключові слова: Україна, діалог культур, глобалізація, державність, політика, ідентичність, трансформація.

Вступ. Кінець ХХ – перші десятиліття ХХІ ст. позначені кардинальними змінами у житті світової спільноти. Аналіз сучасного етапу розвитку цивілізації свідчить про невідворотну потребу глобальних і локальних змін, зумовлену істотною стагнацією між зростанням ефективності культурогенних утворень. Розвиток інформаційних технологій, інтенсивний обмін у сферах освіти, науки, бізнесу, дозвілля, мобільність населення посилюють інтенсифікацію процесу глобалізації. У цьому контексті є важливим діалог культур, співробітництво та взаємодія на міжнародному рівні. Його основним базисом є своєрідна «експансія інформації», що в свою чергу спричиняє формування глобального простору, який значною мірою впливає на ідеї державності. Важливим є те, що діалог культур не лише визначає, але й формує обличчя світу.

У сучасному культурному просторі піддаються випробуванням, здавалося б, стійкі явища, такі, як ідентичність та культури модерних європейських націй. Глобалізація, демографічне зростання, технологічний прогрес прискорюють процеси міграції, залучають до єдиної системи як окремі господарства, так і різні культури, по-новому ставлять питання щодо значення

культурних цінностей у житті людей, про те, як їм жити далі в світі, який стає все далі контрастнішим. Новий рівень полікультурності – виклик для традиційних спільнот. Зокрема, в європейських країнах раціоналістична цивілізація Заходу зіткнулася з традиціоналізмом і патерналізмом країн Сходу. А масові міграції другої половини ХХ та початку ХХІ ст. до країн Європейського Союзу, з одного боку, вплинули на соціальну, політичну та економічну сфери у приймаючих державах, а з іншого – призвели до конфліктів, джерелом яких стала різниця у культурних формах представників різних суспільств.

Мета та завдання. Поняття діалогу використовується в сучасних онтологічних теоріях на позначення особливого рівня комунікативного процесу. Діалогічність є імпульсом, органічно властивим природі будь-якого суспільства і втіленим у специфічних кодах етнічної самоідентифікації суб'єктів культури на межі різних традицій.

Наразі перед вченими постала важлива наукова проблема: дослідження діалогу культур у світовому просторі, а також вивчення проблеми самоорганізації суспільства в умовах політичних, економічних, релігійних, культурних ризиків.

Пошук власної концепції діалогу культур є актуальним і необхідним для нашої держави також. Адже Україна як поліетнічна країна, яка об'єднує в собі віковий досвід багатьох культур, у нинішній геополітичній і культурній вектральності потребує вироблення оптимальної моделі міжетнічної взаємодії.

Актуальність зазначеної проблеми підтверджується значною кількістю досліджень окремих її аспектів. Ідея діалогу культур знайшла своє відображення у працях багатьох науковців, які не тільки продовжували, але й розвивали її в історичному, культурологічному та філософському аспектах. Проте, за межами пізнавальних координат такого роду досліджень залишаються розвідки щодо діалогу культур у сучасному світовому просторі та процесів самоорганізації, а також й ризиків в контексті глобальних викликів сучасності [2, с. 7–9]. Дослідити цю багатомірну реальність, її практики, прояви й трансформації, враховуючи ідеї українських перспектив, стало головною метою статті.

Результати. Світова цивілізація формувалася століттями, а процес її розвитку з давніх-давен супроводжувався взаємодією між різними культурами. Досвід підтверджує, що в більшості випадків основу розвитку діалогу між культурами складають такі чинники, як: історична спільність з іншими народами та культурами (наприклад, слов'янські народи), спільність господарчих інтересів, політичні стратегії, релігія тощо.

Сама ідея діалогу має глибоке минуле. Діалог культур є невід'ємною складовою еволюції світового суспільства протягом всієї історії. Фактично, вся історія людства – це діалог. Проблема діалогу займалися давньогрецькі філософи: Сократ, Платон, Аристотель. Показово, що історія діалогу в їх працях ґрунтувалася на духовних засадах. При цьому плюралізм та рівноправ'я думок, загальнолюдські цінності, свободи й суспільні інтереси визначалися найголовнішими.

Хоча діалог, як форма міжлюдського спілкування, існує з давніх часів, але по-справжньому проблемами діалогічних реалій зайнялися німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг. Л. Фейєрбах започаткував дослідження діалогу початку ХХ ст. І. Гердер вважав взаємодію культур способом збереження культурного різноманіття.

Діалог культур – термін, що виник у ХІХ ст. для позначення процесу зближення країн, народів, континентів, насамперед у культурній сфері. Спершу цей термін відображав взаємозбагачення, взаємовплив і взаємозалежність матеріальних і духовних надбань людства в культурно-географічному розрізі, передусім, як взаємодію культур Заходу і Сходу, Європи й Азії, Півдня та Півночі. Згодом його почали використовувати для означення складних процесів порозуміння між окремими, зазвичай, сусідніми народами. Проте, і в окремого народу

нерідко постає проблема порозуміння між окремими його частинами.

Найповніше діалог реалізується у новітню добу, коли наявна така велика різноманітність культур як рівноправних суб'єктів, чому відповідає поняття мультикультуралізму. Значною мірою на цьому ґрунтується і акультурація, що в широкому значенні розуміється як взаємодія культур різного типу; у вузькому – як процес переймання повністю чи частково культурою одного народу культури іншого, найчастіше розвиненішої [6, с. 180].

Як суспільне явище, діалог був безпосередньо викликаний потребами післявоєнного світу. Така необхідність постала внаслідок бурхливого соціально-економічного розвитку багатьох країн та регіонів, революційних змін у технологіях та процесах виробництва. Практичні потреби були продиктовані змінами у громадській свідомості людей. Визнання цінності світових культур, відмова від колонізаторської політики, усвідомлення загрози знищення значної кількості традиційних культур і мов призвели до активного розвитку відповідних дисциплін та наукових розвідок. У результаті світ став менший за розмірами, а інтенсивність тривалих контактів між представниками різних культур, навпаки, зросла та отримала тенденцію до збільшення. Становлення міжкультурних парадигм спочатку було обумовлене лише корисливими інтересами американських бізнесменів і політиків. Після Другої світової війни у світі активно поширилася сфера впливу американських інтересів. Співпраця представників різних культур інколи призводила до конфліктів. Навіть досконалі знання іноземних мов не допомагали у вирішенні суперечливих питань та непорозуміння за кордоном. Поступово виникла необхідність вивчення не лише іноземної мови, а й іноземної культури, звичаїв, традицій, норм поведінки, тощо.

Активне вивчення життя етнічних спільнот і проблем їх взаємодії в межах однієї держави призвело до появи в західній науці наприкінці 60-х рр. ХХ ст. поняття «культурний плюралізм». В його основі лежить ідея співіснування в суспільстві різноманітних соціокультурних об'єднань, що конституційно закріплено правом для етнічних спільнот на реалізацію своєї культурної самобутності. На практиці це означає культурне взаємозбагачення при збереженні прикметних рис свого етносу: історії, мови, традицій, індивідуальної та групової самоідентифікації. Така інтеграція культурних систем етнічних груп у межах однієї держави стає можливою завдяки комунікативним ресурсам. Водночас комунікація як така здатна бути основою і взаємодії, і диференціації соціальних груп. Тобто, як і будь-яка створена людиною конструкція, комунікація виконує одну із двох основних функцій: сприяє чи забезпечує можливість подальшої діяльності або ж перешкоджає, обмежує її [3, с. 176].

В Україні одним із перших до питань міжкультурних парадигм, звернувся Інститут етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій, який за підтримки ЮНЕСКО у 2001 р. скликав міжнародну конференцію «Міжрегіональний діалог у Європі: 2001 рік і на перспективу», на якій дискутувалися питання міжкультурної взаємодії. Такий підхід видається перспективним і продуктивним на теренах України, оскільки дає можливість розглядати в інтегративному полі характерні явища соціальних процесів, які спостерігаємо в українському суспільстві. Стосовно України, безперечно, мультикультурність має стати одним із новітніх викликів, які визначатимуть якісно нові принципи державотворення у площині національного, європейського та глобального досвіду [1, с. 92–96].

Варте уваги з'ясувати значення терміну «культура». В сучасному науковому дискурсі існує велика кількість визначень поняття «культура». Ще у 1952 р. американські історики А. Крюбер і С. Клакхон запропонували більше 150 визначень цього терміну. Через декілька десятиліть французький вчений А. Моль нарахував більше 250 визначень культури.

На думку українського історика В. Євтуха [4, с. 6], найбільш адекватним є поняття «культура», сформульоване Е. Тейлором у 1871 р. у книзі «Примітивна культура», де зазначалося, що культура – це комплекс, який включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закон, звичаї та інші маркери, набуті людиною як членом суспільства. Як стверджує вчений, це визначення охоплює широкий спектр факторів суспільного життя та детермінує різноплановість взаємодії носіїв різних культур, що надзвичайно важливо для окреслення поля дії міжкультурного діалогу, його змісту, перебігу та очікуваних результатів.

Датою народження питання діалогу культур можна вважати 1954 р., коли світ побачила робота Е. Хола та Д. Грагера «Культура як комунікація». Пізніше основні положення та ідеї діалогу культур були обґрунтовані та досліджені у роботі Е. Хола «Німа мова», де науковець довів тісний взаємозв'язок історії, мови, комунікації та культури. Розвиваючи свої ідеї, автор дійшов висновку щодо необхідності вивчення культури. Е. Холл стверджував, що міра складності тієї чи іншої культури обмежена обсягом інформації, яка необхідна для оцінки окремої ситуації. З огляду на це, дослідник здійснив поділ культур на дві частини: висококонтекстуальні культури та низькоконтекстуальні культури. Так, представники висококонтекстуальних культур завдяки споконвічному історичному досвіду та традиціям послуговуються щільною інформаційною мережею, а міжособистісні стосунки в таких суспільствах характеризуються високою мірою стабільності та наявністю широкої ланки прихованих правил і вимог. Потреба в додатковому роз'ясненні

тієї чи іншої ситуації в таких типах культур мінімальна, адже, спираючись на мережу контексту, індивіди самостійно інтерпретують ситуацію, послуговуючись мінімальним набором вербальних символів [5].

Для подальшого розкриття проблеми постає необхідність визначення самого терміну «діалог культур». Найбільш вдалим є визначення, яке закріпила Рада Європи: міжкультурний діалог – відкритий і шанобливий обмін думками між людьми, групами з різним етнічним, культурним, релігійним і лінгвістичним підґрунтям на підставі взаєморозуміння та поваги. Український фахівець з менеджменту культури В. Шейко, підкреслюючи цю думку, пояснює що «в основі діалогу, зазвичай, є потреба в налагодженні взаємозв'язків між народами, необхідність у взаємодопомозі та взаємозбагаченні. Діалог культур, у свою чергу, є об'єктивною необхідністю та умовою розвитку... Лише діалог, який базується на толерантності та взаєморозумінні, надає можливість збереження ідентифікаційних національних особливостей кожної із культур» [7, с. 25].

Більшість дослідників стверджують, що в основі діалогу лежить потреба в налагодженні історичних взаємозв'язків між народами. Отже, діалог культур – об'єктивна необхідність та умова розвитку. Історія підтверджує, що результати процесу взаємодії можуть бути різними. Одні культури запозичують найкраще в інших, і збагачуючись, досягають висот свого розвитку, інші культури при взаємодії синтезуються в нову форму, а деякі асимілюються та зникають. Таке різноманіття пояснюється тим, що в міжкультурному діалозі можуть брати участь як багато, так і малочисельні культури, як з власною державністю, так і без неї.

В процесі діалогу відбувається інтенсивний обмін інформацією, переважно культурницькою, і ця інформація значно впливає на формування уявлень про його учасників. У такому разі віддзеркалюється концепція мозаїчної ідентичності. Сучасний індивід, будучи заручником соціальної структури, має багато ідентичностей, які часто взаємоперетинаються, – історичну, корпоративну, соціальну, релігійну, етнічну, національну та ін.

У широкому сенсі діалог є одним із найважливіших наслідків економічних, політичних і комунікативних змін, що сьогодні охопили весь світ. Зона перетину інтересів представників культур перетворюється на рефлексивне комунікаційне поле. Все ж таки, діалог культур апіорі має своїм пріоритетом саме співробітництво, а не протистояння. У разі успішності світове суспільство матиме можливість вийти на новий рівень співпраці, коли різноманіття сприймається не як джерело протиріч, а як умова мирного співіснування та стійкого розвитку. Діалог культур є могутнім інструментом посередництва, єдності, соціальної згуртованості та взаєморозуміння. При цьому свобода вибору, свобода вислов-

лювання, рівність, толерантність та взаємоповага є провідними властивостями діалогу культур.

Висновки. Таким чином, у сучасному світі все більшої значущості набуває діалог культур. Історичний досвід, засоби масової інформації та міграційні потоки призвели до бурхливого розвитку культурних обмінів. Це виражається не лише у подоланні певних стереотипів, але й у зростаючій кількості прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами та індивідами різних країн і культур. У ході таких контактів зникає безліч традиційних способів мислення. Діалог культур у всіх його вимірах розглядається як головна парадигма забезпечення культурного розмаїття сьогодишнього світу та ефективний інструмент побудови конструктивних міжнародних відносин.

Діалог культур у контексті державності – це не просто обмін інформацією, а складний процес. Тому дана проблематика набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку українського суспільства, де пріоритетним напрямом виступають ідеї державності. Проблема розгортання діалогу культур є однією з визначальних для українського суспільства та для подальшого розвитку його як консолідованої демократичної нації. Дослідження особливостей і факторів, які обумовлюють ведення діалогу культур в Україні, сприятиме розумінню процесів в етнонаціональній сфері, виробленню ефективної державної етнополітики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ботіка Т., Соловей А. Мультикультуралізм як основа збереження національно-державної ідентичності. *Науковий журнал «Politicus»*. 2024. Вип. 6. С. 92–96.
2. Діалог культур у процесі гармонізації постсучасного світу: Зб. тез і повідомлень за матеріалами дистанційного круглого столу «Діалог культур у процесі гармонізації постсучасного світу». Київ, 28 квітня 2020 р. 112 с.
3. Динікова Л. Діалог культур у поліетнічному суспільстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2023. Том 34 (73). № 1. Ч. 2. 175–180.
4. Євтух В. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3 (36). 2009. С. 3–13.

5. Максимович О. Міжкультурна комунікація як предмет міждисциплінарного теоретизування. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. Вип. 39. С. 85–89.

6. Саковська Т. Сутність діалогу культур у процесі міжкультурного виховання. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 49. С. 179–184.

7. Шейко В. Генеза та еволюція діалогу культур у цивілізаційному глобалізаційному світі. *Культура України*. 2011. Вип. 33. С. 20–31.

REFERENCES:

1. Botika, T., Solovey, A. (2024) Multykulturalizm yak osnova zberezhenia natsionalno-derzhavnoi identychnosti [Multiculturalism as a basis for preserving of national-state identity]. *Naukovyi zhurnal «Politicus»*, no. 6, pp. 92–96.
2. Dialoh kultur u protsesi harmonizatsii postsuchasnoho svitu (2020) [Dialogue of cultures in the process of harmonization of the postmodern world]: Zb. tez i povidomlen za materialamy dystantsiinoho kruhloho stolu «Dialoh kultur u protsesi harmonizatsii postsuchasnoho svitu». (Kyiv, April 28, 2020), 112 p.
3. Dynikova, L. (2023) Dialoh kultur u polietnichnomu suspilstvi [Dialogue of cultures in a multiethnic society]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, no. 34 (73), № 1, ch. 2, pp. 175–180.
4. Ievtukh, V. (2009) Mizhkulturnyi dialoh: efektyvnyi konstrukt intehratyvnoho rozvytku polietnichnykh suspilstv [Intercultural dialogue: an effective construct of integrative development of multiethnic societies]. *Politychnyi menedzhment*, no. 3 (36), pp. 3–13.
5. Maksymovych, O. (2017) Mizhkulturna komunikatsiia yak predmet mizhdystsyplinarnoho teoretyzuvannia [Intercultural communication as a subject of interdisciplinary theorizing]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*, no. 39, pp. 85–89.
6. Sakovska, T. (2014) Sutnist dialohu kultur u protsesi mizhkulturnoho vykhovannia [The essence of the dialogue of cultures in the process of intercultural education]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, no. 49, pp. 179–184.
7. Sheiko, V. (2011) Heneza ta evoliutsiia dialohu kultur u tsyvilizatsiinomu hlobalizatsiinomu sviti [The genesis and evolution of the dialogue of cultures in the civilizational globalizing world]. *Kultura Ukrainy*, no. 33, pp. 20–31.

Historical concepts of the dialogue of cultures in the context of modern challenge: the ideas of Ukrainian sovereignty

Botika Tetiana Stepanivna

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian and Foreign Philology
Odesa National University of Technology
Kanatna str., 112, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1861-453X

The main tendencies of the modern social-political development are depicted in the proposed article, connected with such phenomenon as interaction of cultures. The issue of the dialogue of cultures is extremely actual from the point of view of many challenges of the day. The importance of questions of intercultural dialogue for the modern world system is substantiated. The typical features of the dialogue of cultures can be seen in the interaction and influence of different historical, socio-economic, political and other priorities. Besides, the theoretical aspects of the concept of «dialogue of cultures» are defined, their role and further influence on the ideas of state-building perspectives is determined. The Ukrainian realities and ideological vocations of the dialogue, as well as the forms of its variety in the conditions of the globalization space are considered. It has been proved that the dialogue of cultures is key to the development of the ideas of sovereignty, as it allows to form the common values, strength national identity and promotes self-knowledge of society through interaction with other cultures currently, the defined specificity helps Ukrainians to understand their own cultural features, gives an opportunity to form an open and transparent society, and also affects the understanding of European values and landmarks, which are the foundation for the recovery and development of the country. The article is also devoted to the general theoretical and applied derivatives of the pluralism of the dialogue of cultures. The concepts of conceptual identification of the dialogue of cultures are revealed. The problematic field of the dialogue of cultures is determined by combining of the following arguments, namely: ideas about the cultural involvement of people, the inevitability and desirability, as well the internal multiplicity and multivector of each culture. It is shown that this phenomenon can exist in different measuring. In addition, it is mentioned in the article, that the dialogue of cultures is a complex, many-sided phenomenon which requires further scientific investigations.

Key words: Ukraine, dialogue of cultures, globalization, sovereignty, politics, identity, transformation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.11.2025

Дата публікації: 15.12.2025